

Εγκέφαλος: η κατοικία του Θεού

Αν ισχύει ότι «η θρησκεία είναι το όπιο των λαών», τότε οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι οι περισσότεροι άνθρωποι εξακολουθούν να είναι εξαρτημένοι από μια ακατανόητη ανάγκη «υπερβατικότητας»: οπιομανείς του υπερφυσικού.

Γιατί όμως οι περισσότεροι άνθρωποι επιδεικνύουν μια σχεδόν φυσική προδιάθεση να πιστεύουν σε «υπερφυσικά» πλάσματα και να γοητεύονται από αναπόδεικτες θεολογικές «εξηγήσεις»; Και η σύγχρονη επιστήμη είναι άραγε σε θέση να εξηγήσει γιατί η πλειονότητα των ανθρώπων εκδηλώνει μια τέτοια ανορθολογική ανάγκη για θρησκευτικές, υπερβατικές και απόκοσμες πνευματικές εμπειρίες; Ορισμένοι επιστήμονες μάλιστα δοκίμασαν να βρουν κάποιες «ορθολογικές» απαντήσεις: είτε μελετώντας τον ανθρώπινο εγκέφαλο –τη μηχανή παραγωγής του νου και, σε τελευταία ανάλυση, της ανθρώπινης πνευματικότητας– είτε αποκωδικοποιώντας τα μυστικά του DNA, της χημικής γλώσσας με την οποία είναι γραμμένες οι πληροφορίες που υπάρχουν στα γονίδια μας.

Η ανάπτυξη της επιστημονικής σκέψης και η πλήρης επικράτηση της τεχνοεπιστήμης ως κινητήριας δύναμης για τη διαμόρφωση των νεότερων κοινωνιών υποτίθεται ότι θα συνεπαγόταν, τουλάχιστον στη Δύση, την εξάλειψη της πίστης σε υπερφυσικά όντα και την οριστική χρεοκοπία κάθε υπερβατικής εξήγησης. Έχουν περάσει πάνω από τρεις αιώνες απρόσκοπτης επιστημονικής διερεύνησης του φυσικού κόσμου και εντυπωσιακής ανάπτυξης της επιστημονικής γνώσης, κι όμως πάνω από το 90% του παγκόσμιου πληθυσμού δηλώνει ότι εξακολουθεί να πιστεύει στην ύπαρξη κάποιας υπερφυσικής, δημιουργικής δύναμης, ενώ το 50% από αυτούς αποκαλεί αυτή τη δύναμη «Θεό». Πώς μπορούμε να εξηγήσουμε αυτή την επίμονη «άυλη» παρουσία στη σκέψη των ανθρώπων, αλλά και τη φαινομενικά «παράλογη» εμμονή τους σε τέτοιες ανορθολογικές πεποιθήσεις;

Παρά τον εικονοκλαστικό ζήλο που έχουν επιδείξει τα λαμπρότερα μυαλά του είδους μας (φιλόσοφοι, επιστήμονες, κοινωνιολόγοι) ενάντια στις λεγόμενες θεο-

Ο Σ. Μανουσέλης είναι βιολόγος.

κρατικές ψευδαισθήσεις, παρά τον συστηματικό και απολύτως δικαιολογημένο πόλεμο ενάντια στις σκοταδιστικές θεοκρατικές-εκκλησιαστικές αντιλήψεις του παρελθόντος, και παρά την υποτιθέμενη «απομαγικοποίηση» και την «εκκοσμίκευση» της ανθρώπινης σκέψης, η ανάγκη για «υπερβατικές» και «θρησκευτικές» εμπειρίες φαίνεται να αποτελεί, ακόμη και σήμερα, σταθερό χαρακτηριστικό της σκέψης των περισσότερων ανθρώπων.

Πώς ο εγκέφαλός μας δημιουργεί τον Θεό;

Αυτή η διαχρονική, καθολική παρουσία και η σχεδόν ακαταμάχητη γοητεία του «υπερφυσικού» και του «υπερβατικού» στην ανθρώπινη ιστορία αποτελούν αναμφίβολα ένα πρώτης τάξεως επιστημονικό πρόβλημα που χρήζει επιστημονικής εξήγησης. Ένα πρόβλημα που δεν θα έπρεπε να εξαντλείται σε στείρες ιδεολογικές αντιπαροθέσεις ανάμεσα σε «ένθεους πιστούς» και «άθεους απίστευτους». Μήπως σήμερα η ιλιγγιώδης αύξηση των γνώσεών μας σχετικά με την αρχιτεκτονική και τη λειτουργία του εγκεφάλου θα μπορούσε να μας προσφέρει κάποιες πιο εύλογες εξηγήσεις του θρησκευτικού φαινομένου;

Για παράδειγμα, πρόσφατα ο Άντριου Νιούμπεργκ (Andrew Newberg), καθηγητής ψυχιατρικής στο Πανεπιστήμιο της Πενσυλβανίας (ΗΠΑ) και συγγραφέας ενός πολυσυζητημένου βιβλίου με τίτλο *Γιατί πιστεύουμε* (κυκλοφορεί και στα ελληνικά από τις εκδ. Αβγό), διατείνεται ότι ο εγκέφαλός μας είναι ουσιαστικά μια μηχανή πίστης επειδή δεν έχει άλλη επιλογή. Αναζητώντας τις εγκεφαλικές προϋποθέσεις των υπερβατικών ή θρησκευτικών εμπειριών και της μυστικιστικής έκστασης, ο γνωστός Αμερικανός ερευνητής παρακολούθη έδώ και πολλά χρόνια με νευροαπεικονιστικές μεθόδους (αξονική και μαγνητική τομογραφία) τον εγκέφαλο πολλών μοναχών από διαφορετικά τάγματα καθώς προσεύχονται και βουδιστών που βρίσκονται σε βαθύ διαλογισμό. Και διατείνεται ότι, χάρι σε αυτές τις νέες απεικονιστικές μεθόδους, κατάφερε να εντοπίσει και να μελετήσει ζωντανά τις νευρικές διεργασίες που συντελούνται στο εσωτερικό του εγκεφάλου όταν βρίσκεται σε κατάσταση θρησκευτικής έκστασης. Έτσι διαπίστωσε ότι εκτός από τις αναμενόμενες περιοχές του μετωπιαίου φλοιού, που ενεργοποιούνται όταν συγκεντρώνουμε την προσοχή μας, δραστηριοποιείται έντονα το μεταχιμιακό σύστημα, που ονομάζεται επίσης στεφανιαίο σύστημα: ένα περίπλοκο δίκτυο από πιο αρχαϊκές δομές του εγκεφάλου που παίζει αποφασιστικό ρόλο στη μνήμη, τη μάθηση και το συναίσθημα. Ο Νιούμπεργκ παρατήρησε επίσης μια εντυπωσιακή μείωση της δραστηριότητας των βρεγματικών λοβών του εγκεφάλου, της ζώνης του εγκεφαλικού φλοιού, όπου διαμορφώνεται η αίσθηση του Εγώ και της προσωπικής ταυτότητας. Η απενεργοποίηση των νευρωνικών κυκλωμάτων αυτής της περιοχής, κατά τη διάρκεια της βαθιάς προσευχής

ή του διαλογισμού, έχει σαν συνέπεια να γίνονται ολοένα και πιο ασαφή τα όρια μεταξύ του Εγώ και του εξωτερικού κόσμου, και επομένως δημιουργείται στο μύστη η ρεαλιστικότερη ψευδαίσθηση ότι ενώνεται με το Σύμπαν και επικοινωνεί με το... Υπερέραν!

Βέβαια, από μια άλλη σκοπιά, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι δεν είναι ο εγκέφαλος που παράγει τη θρησκευτική «έκσταση», αλλά αντιθέτως η μυσταγωγική υπερβατική εμπειρία κάνει την είσοδό της στα γήινα πράγματα μέσω των συγκεκριμένων περιοχών του εγκεφάλου μας, ο οποίος λειτουργεί ως δέκτης-υποδοχέας της «υπερβατικής πραγματικότητας». Η αποτίμηση και η ερμηνεία των πειραματικών δεδομένων εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τις ιδεολογικές προκαταλήψεις του παρατηρητή: για κάποιους, τα πειράματα αυτά αποτελούν την πολυπόθητη απόδειξη της ύπαρξης του Θεού, ενώ αντιθέτως για τους πιο προσεκτικούς και δύσπιστους παρατηρητές αποτελούν τη σαφέστατη απόδειξη ότι το υπερβατικό και το απόλυτο είναι απλώς το προϊόν της λειτουργίας του εγκεφάλου μας. Όπως ισχυρίζεται ο ίδιος ο Νιούμπεργκ στο βιβλίο του: «Η τομογραφία μιας μοναχής που βιώνει την παρουσία του Θεού μπορεί να δείξει μόνο τι συμβαίνει στον εγκέφαλό της στη διάρκεια της εμπειρίας. Ούτε αποδεικνύει ούτε απορρίπτει την ύπαρξη του Θεού, ούτε αν ο Θεός ήταν παρών στο δωμάτιο».

Παρ' όλα αυτά, ο Νιούμπεργκ επιμένει, κατά τη γνώμη μας αυθαίρετα, ότι όσοι πιστεύουν έχουν τη δυνατότητα να βιώνουν θρησκευτικές καταστάσεις που ξεπερνούν τα όρια της βιολογικής μηχανής η οποία αντιλαμβάνεται και δημιουργεί αυτές τις «υπερβατικές» εμπειρίες. Κοντολογίς, αφήνει ανοιχτή τη δυνατότητα της υπέρβασης των ορίων της εγκεφαλικής μηχανής μέσω του διαλογισμού ή της προσευχής. Συμπέρασμα εντελώς αυθαίρετο, το οποίο προφανώς δεν προκύπτει από τις επιστημονικές του μελέτες αλλά αποκλειστικά από τις μεταφυσικές του προκαταλήψεις. Εξάλλου, όπως αναγκάζεται να παραδεχτεί και ο ίδιος, φαίνεται πως «είμαστε βιολογικά προγραμματισμένοι για να βρισκόμαστε κάποιο νόημα στις ζωές μας. Ωστόσο, αν ο Θεός αποτελεί απλώς ένα δημιούργημα του εγκεφάλου μας ή όχι δεν έχει ακόμη επιβεβαιωθεί επιστημονικά».

Είναι βιολογικά αναγκαία η ύπαρξη «κέντρων του Θεού»;

Με τυπικά αμερικανική αισιοδοξία, που ένας Ευρωπαίος θα περιέγραφε μάλλον ως αφέλεια, ο Νιούμπεργκ επιχειρεί στο βιβλίο του *Γιατί πιστεύουμε* να εξηγήσει το σύνολο σχεδόν της ανθρώπινης θρησκευτικής συμπεριφοράς ως το προϊόν της λειτουργίας του εγκεφάλου μας και της προνομιακής πρόσβασης που υποτίθεται ότι μόνο αυτός έχει σε κάποια αδιευκρίνιστη «υπερβατική πραγματικότητα». Ωστόσο παρά τις φιλότιμες προσπάθειες που καταβάλλει ο συγγραφέας σε αυτό το βιβλίο,

δεν καταφέρνει τελικά να μας πείσει για την επιστημονική νομιμότητα αυτής της προνομιακής πρόσβασης του εγκεφάλου στην υπερβατική πραγματικότητα. Και ο λόγος αυτής της αποτυχίας θα πρέπει να αναζητηθεί, μεταξύ άλλων, στον ανεπαρκή και εξόφθαλμα φαινομενολογικό ορισμό του «θρησκευτικού εγκεφάλου» που μας προτείνει.

Ωστόσο, θα ήταν άδικο να χρεώσει κανείς αυτή την αποτυχία αποκλειστικά στον Νιούμπεργκ. Αντιθέτως, η ευθύνη βαρύνει πρωτίστως τη «νευροθεολογία», δηλαδή το ιδιαίτερα αμφισβητούμενο επιστημονικό πεδίο που υπηρετεί. Πρόκειται για ένα αυθαίρετο γνωστικό πεδίο έρευνας, το οποίο προγραμματικά επιθυμεί να κατανοήσει επιστημονικά τις νευροεγκεφαλικές προϋποθέσεις των θρησκευτικών αισθημάτων. Και μιλάμε για «αυθαίρετο» γνωστικό πεδίο επειδή ακόμη και όσοι εργάζονται σε αυτό δεν έχουν καταλήξει σε κάποιον σαφή και κοινά αποδεκτό ορισμό του ανθρώπινου «θρησκευτικού αισθήματος», των τυπικών διακριτικών του γνωρισμάτων, και της βιολογικής τους βάσης.

Για παράδειγμα, ένα δυσεπίλυτο αλλά ενδιαφέρον ερώτημα είναι το ακόλουθο: ποια ακριβώς βιολογική σκοπιμότητα θα μπορούσε να εξυπηρετεί η διαμόρφωση, κατά την πορεία της εξέλιξης του είδους μας, τέτοιων «μυστικιστικών» εγκεφαλικών δομών; Αν μάλιστα είναι αλήθεια, με βάση τα όσα γνωρίζουμε, ότι η βιολογική εξέλιξη δεν προβλέπει τίποτα ούτε και λειτουργεί ποτέ προνοητικά, τότε γιατί να δημιουργήσει αυτές τις «άχρηστες» για την επιβίωσή μας εγκεφαλικές δομές που δημιουργούν τα υπερβατικά συναισθήματα; Κι αν αυτές οι εγκεφαλικές δομές – δηλαδή τα κέντρα του Θεού – δεν είναι άχρηστες, τότε απομένει στους ποικίλους νευροθεολόγους να μας εξηγήσουν ποιο εξελικτικό ή λειτουργικό πλεονέκτημα προσέφεραν σε όσους ανθρώπους ή προανθρώπους τις διέθεταν.

Η μοναδική εύλογη απάντηση σε αυτή την αντίρρηση θα ήταν ότι κάποια στιγμή εμφανίσθηκε τυχαία στα γονίδια κάποιου μακρινού προγόνου μας μία ή περισσότερες τυχαίες μεταλλάξεις, που αργότερα διαμόρφωσαν τα λεγόμενα «γονίδια του Θεού», δηλαδή τις βιολογικές οδηγίες για την εμφάνιση των εγκεφαλικών προϋποθέσεων των θρησκευτικών αισθημάτων και των υπερβατικών αναγκών μας.

Την εικασία περί της ύπαρξης ενός «γονιδίου του Θεού» την υποστήριξε πρώτος ένας Αμερικανός θρησκόληπτος γενετιστής, ο Ντην Χάμερ (Dean Hamer), ο οποίος πριν από μερικά χρόνια απέκτησε κάποια φήμη χάρη στο ομώνυμο βιβλίο του *Το γονίδιο του Θεού* (*The God Gene*). Στο βιβλίο υποστηρίζει απροκάλυπτα: «Η πνευματικότητα αποτελεί μέρος της βασικής γενετικής μας κληρονομιάς και συνεπώς πρόκειται, εκ των πραγμάτων, για ένα ένστικτο. Εμείς οι άνθρωποι έχουμε μια γενετική προδιάθεση να πιστεύουμε». Στο προκλητικό αυτό συμπέρασμα κατέληξε ύστερα από συστηματική γονιδιακή μελέτη αυθεντικών διδύμων.

Τα δίδυμα αδέρφια, όπως διαπίστωσε, έχουν πολύ πιο όμοιες πνευματικές και θρησκευτικές πεποιθήσεις από τα μη δίδυμα αδέρφια. Αναλύοντας υπομονετικά διά-

φορα τμήματα του DNA των διδύμων, ο Χάμερ κατάφερε να απομονώσει και να ταυτοποιήσει ένα γονίδιο που έμελλε να γίνει διάσημο, το γονίδιο VMAT2. Όπως συμβαίνει συνήθως, αυτό το γονίδιο υπάρχει σε διάφορες παραλλαγές (είναι πολυμορφικό). Βασιζόμενος σε αυτές τις μικρές διαφορές του VMAT2 από άνθρωπο σε άνθρωπο, ο Χάμερ αποφαινεται ότι όσοι από μας διαθέτουν ορισμένες παραλλαγές του γονιδίου έχουν επίσης μια προδιάθεση για υπερβατικές εμπειρίες, ενώ όσοι έχουν κάποιες άλλες παραλλαγές του γονιδίου είναι καταδικασμένοι σε μια πεζή υλιστική ζωή και αδιαφορούν για κάθε αυθυπερβατική εμπειρία!

Αυτό το απλοϊκό συμπέρασμα καταρρίπτεται βέβαια εύκολα όχι μόνο επειδή δεν γνωρίζουμε την ακριβή δομή και λειτουργία του ανθρώπινου γονιδιώματος αλλά και επειδή αγνοούμε το πώς ακριβώς, και σε ποιο βαθμό, τα γονιδιά μας καθορίζουν τις λειτουργίες του εγκεφάλου μας. Όσο για την υπερβολική σημασία που δόθηκε από τα ΜΜΕ σε αυτή την «ανακάλυψη», εξηγείται επαρκώς από την κυρίαρχη σήμερα *αναγωγιστική ιδεολογία* που θέλει να εξαρτώνται και να καθορίζονται τα πάντα από τα γονίδια.

Ωστόσο, μολονότι είναι βέβαιο ότι οι επιστήμονες δεν θα βρουν, ούτε στο άμεσο ούτε στο απώτερο μέλλον, κανένα «γονίδιο του Θεού» ή της «πνευματικής έκστασης», είναι πολύ πιθανό να αποκαλύψουν τους ακριβείς νευρωνικούς μηχανισμούς των λεγόμενων «υπερβατικών» συναισθημάτων, τα οποία με τη σειρά τους αποτελούν το βιολογικό υπόστρωμα για την ανάδυση των πιο σύνθετων κοινωνικών και πολιτισμικών φαινομένων της θρησκείας.

Από το κράνος του Θεού έως τη ριζική θεοεκτομή

Μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και πρωτοποριακή έρευνα για τις εγκεφαλικές προϋποθέσεις των θρησκευτικών ή υπερβατικών εμπειριών είναι αυτή που πραγματοποιήσε ο διάσημος Καναδός νευροψυχολόγος Μάικλ Πέρσινγκερ (M. A. Persinger). Πριν από δύο περίπου δεκαετίες άρχισε να μελετά πειραματικά γιατί οι άνθρωποι που ανήκουν σε διαφορετικά εκκλησιαστικά δόγματα ή σε εντελώς διαφορετικές πολιτισμικές παραδόσεις βιώνουν με τόσο όμοιο τρόπο κάποιες υπερβατικές ή μυστικιστικές εμπειρίες. Για να ερευνήσει αυτήν τη σκανδαλώδη «σύμπτωση», ο Πέρσινγκερ χρησιμοποίησε μια συσκευή, ένα είδος κράνους, που ήταν ικανό να δημιουργεί ένα ισχυρό αλλά ακίνδυνο μαγνητικό πεδίο γύρω από το κεφάλι των εθελοντών που το φορούσαν. Ο ίδιος, αν και δήλωνε άθεος, μόλις δοκίμασε στον εαυτό του το κράνος διαπίστωσε έκπληκτος ότι είχε, για πρώτη φορά στη ζωή του, μια υπερβατική εμπειρία: «ένιωσε την παρουσία του Θεού».

Αποφάσισε λοιπόν να δοκιμάσει τις συνέπειες που θα είχε η τοποθέτηση αυτού του «κράνους του Θεού» πάνω στο κεφάλι πολλών διαφορετικών εθελοντών. Το 80%

των εθελοντών δήλωσαν ότι η συσκευή αυτή τους είχε προκαλέσει κάποιες υπερβατικές εμπειρίες και ενίοτε την αίσθηση της επικοινωνίας με τον Θεό. Ύστερα από πολυάριθμα πειράματα ο Πέρσινγκερ διαπίστωσε ότι αυτές οι περιεργές μυστικιστικές εμπειρίες και τα εκστατικά θρησκευτικά συναισθήματα προέκυπταν κατά κανόνα όταν η ηλεκτρομαγνητική διέγερση που προκαλούσε το κράνος εστιαζόταν στους κροταφικούς λοβούς του εθελοντή. Μήπως τελικά είχε ανακαλύψει την εγκεφαλική έδρα των θρησκευτικών συναισθημάτων; Μήπως τελικά είχε καταφέρει να εντοπίσει την πύλη εισόδου ή την κατοικία του Θεού κάπου μέσα στους κροταφικούς μας λοβούς, την περιοχή του εγκεφάλου που βρίσκεται λίγο πιο πάνω από τα αυτιά μας; Ας μη βιαστούμε να πανηγυρίσουμε. Δυστυχώς, η επανάληψη του πειράματος από μια άλλη ερευνητική ομάδα στην Ελβετία δεν είχε την ίδια επιτυχία. Το όλο θέμα παραμένει μέχρι σήμερα ανοιχτό. Εξάλλου σπανίως στην επιστήμη ένα και μόνο πείραμα μπορεί να μας προσφέρει τις οριστικές απαντήσεις.

Μια σαφέστερη ωστόσο ένδειξη ότι τα θρησκευτικά συναισθήματα και οι υπερβατικές εμπειρίες εξαρτώνται άμεσα από κάποιες δομές του εγκεφάλου μας προκύπτει από εντελώς διαφορετικές νευρολογικές έρευνες και παρατηρήσεις. Πράγματι, από καιρό είναι γνωστό ότι υπάρχει μια ασθένεια του εγκεφάλου, η επιληψία, οι εκδηλώσεις της οποίας συνοδεύονται συχνά από μυστικιστικές κρίσεις και έντονες «πνευματικές» εμπειρίες του ασθενούς, γι' αυτό εξάλλου από την αρχαιότητα ονομάζεται και «ιερή νόσος». Συνήθως φανταζόμαστε ότι οι επιληπτικές κρίσεις εκδηλώνονται μόνο με έντονους μυϊκούς σπασμούς, όμως οι κρίσεις μπορούν κάλλιστα να είναι εστιακές και περιορισμένες σε μια μικρή περιοχή του εγκεφάλου.

Σε αυτές τις περιπτώσεις οι νευρολόγοι έχουν επανειλημμένως διαπιστώσει ότι η εκδήλωση των επιληπτικών κρίσεων συνοδεύεται κατά κανόνα από συναισθηματικές αλλαγές και έντονες θρησκευτικές συγκινήσεις. Κάποιοι ασθενείς ισχυρίζονται ότι κατά τη διάρκεια των κρίσεων έχουν εμπειρίες «επιφοίτησης»: έχουν την εντύπωση ότι βλέπουν και συνομιλούν με τον Θεό, ότι εγκαταλείπουν το σώμα τους και ταξιδεύουν στο υπερπέραν, και όλοι ανεξαιρέτως έχουν την εντύπωση μιας «αποκάλυψης» της υπέρτατης Αλήθειας. Μελετώντας την περιοχή όπου εστιάζονται αυτές οι επιληπτικές κρίσεις, οι ειδικοί διαπίστωσαν ότι αυτή είναι, για μια ακόμη φορά, το στεφανιαίο σύστημα. Όταν τα νευρικά κυκλώματα αυτής της πολύπλοκης εγκεφαλικής δομής πλήττονται κατ' επανάληψη από τις καταιγίδες των επιληπτικών κρίσεων, που οφείλονται στις άναρχες εκφορτίσεις των νευρώνων, δημιουργούνται μόνιμες και βαθύτατες αλλαγές στην ψυχοδομή του «πεφωτισμένου» ασθενούς.

Ένας διαπρεπής νευρολόγος, ο Β. Σ. Ραματσάντραν (V.S. Ramachandran), υποστηρίζει πως η συγκεκριμένη εκδήλωση της λεγόμενης «ιερής νόσου», δηλαδή της επιληψίας, μας αποκαλύπτει ότι ο εγκέφαλός μας διαθέτει όντως ένα εξειδικευμένο νευρικό κύκλωμα (μέσα στο στεφανιαίο σύστημα) που παράγει τις θρησκευτικές εμπειρίες μας! Στο βιβλίο του *Φαντάσματα στον εγκέφαλο* (κυκλοφόρησε στα ελλη-

νικά το 2005 από τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης) υποστηρίζει ότι η επιληψία, δηλαδή αυτή η δυσλειτουργία του εγκεφάλου, μας αποκαλύπτει άθελά της το «κέντρο του Θεού», δηλαδή το περίπλοκο νευρικό υπόστρωμα κάθε μυστικιστικής υπερβατικής εμπειρίας μας.

Ο Ραματσάντραν μάλιστα προχωράει ακόμη περισσότερο και προτείνει ένα πολύ ενδιαφέρον πείραμα: τι θα συμβεί αν, για θεραπευτικούς σκοπούς, αφαιρέσουμε χειρουργικά αυτό το «θρησκευτικό κέντρο» του εγκεφάλου; Μήπως τότε, διερωτάται εύστοχα ο Ραματσάντραν, θα σταματούσαν απότομα όλες οι θρησκευτικές ανησυχίες και οι υπερβατικές εμπειρίες και ο χειρουργημένος θεόπληκτος «θα γινόταν άθεος ή αγνωστικιστής; Θα είχαμε εκτελέσει μια θεοεκτομή;».

Λέγεται συχνά ότι εκεί όπου τελειώνει η θρησκευτική ή η μαγική σκέψη αρχίζει η επιστήμη. Πρόκειται ασφαλώς για ένα υπερβολικά αισιόδοξο συμπέρασμα, αν αναλογιστεί κανείς την τεράστια επιρροή που εξακολουθούν να ασκούν σε πολύ μεγάλα τμήματα του πληθυσμού οι σύγχρονοι τσαρλατάνοι και οι εξόφθαλμα αντιεπιστημονικές-μαγικές αντιλήψεις τους. Πάντως, σε ό,τι αφορά την επιστημονική ιδιοποίηση αυτών των φαινομένων, οι πιο επιφανείς νευροεπιστήμονες, ενώ συνήθως διαφωνούν για τα επιμέρους ζητήματα, συμφωνούν απολύτως ότι οι σημερινές έρευνες σχετικά με τις εγκεφαλικές και βιολογικές προϋποθέσεις της θρησκείας βρίσκονται ακόμη σε νηπιακό στάδιο. Συνεπώς θα πρέπει να θεωρείται όχι μόνο πρόωρο αλλά και εξαιρετικά επισφαλές κάθε συμπέρασμα το οποίο υποτίθεται ότι μας αποκαλύπτει τους εγκεφαλικούς ή τους βιολογικούς μηχανισμούς που γεννούν τις ανθρωπινες θρησκευτικές εμπειρίες.

Εμίλ Νόλντε, «Μαζάβριος χορός», 1918.